

FEHÉR BENCE

GONDOLATOK A NAGYSZENTMIKLÓSI ÍRÁSOK MEGFEJTHETŐSÉGÉNEK KORLÁTAIRÓL

ABSZTRAKT: Az avar kori rovásírásnak több, mint harminc feliratos emlékét ismerjük, ennek nagy része a nagyszentmiklósi kincsen használt írásjelekkel készült. Ennek az írásnak az olvasata még tisztázatlan kérdés: nagyon kis mennyiségű szöveg áll rendelkezésre, a teljes betűsort nem ismerjük. Az eddigi megfejtési kísérletek – a székely vagy ótürk rovásírással való egybevetéssel, ismert nevek keresésével a szövegben vagy kombinatorikus módszerrel – nem vezettek megnyugtató eredményre. A legalább szószerkezet szintjén meghatározható feliratok kombinatorikus elemzése útján megkísérrelhetjük az egyes szavak nyelvtani funkcióit megállapítani, ebből pedig a szavak végződése alapján egyes ragok szerepét azonosítani. Egy-egy egybetűs végződés accusativusi, határozói, igenévi funkciója valószínű, két végződés esetében pedig imperativus vagy birtok-birtokosi viszony jelzése is lehetséges. Két végződésnél felvethető a székely rovásírás hasonló jelével való rokonság, egy esetben azonban a hasonlóság biztosan csak látszólagos, és két jelnek nincs párhuzama. Az adatok alapján agglutináló, bizonyára nem indoeurópai nyelvről van szó, a lehetőségek körében az ómagyar nyelv is jó okkal szerepel, azonban egyelőre, amíg nincs jelentősen nagyobb szövegtörzsetünk, azonosítható tulajdonnevünk vagy bilingvis szövegünk, a jelekhez még nem tudunk hangtestet rendelni.

KULCSSZAVAK: nagyszentmiklósi kincs, rovásírás, agglutináló nyelv, szintaktikai funkciók, ómagyar nyelv

Honfoglaló eleink, illetve az előttük, a népvándorláskorban itt élt különböző keleti népek, elsősorban az avarok nyelvéről ma még sajnálatos módon a közvetlen írott források, a saját nyelvelmékek nagyon kevés kivétellel hiányoznak, és az idegen nyelvű forrásokban fennmaradt glosszák száma is roppant kevés. Ezt a hiányt számolná fel, ha sikerülne megfejteni az avarok saját rovásírását, amelynek ma már több mint harminc feliratos emlékét ismerjük.¹ Az írásfajtnak kortárs nevét nem ismerjük, egyes kutatók a „Kárpát-medencei rovás” nevet használják,² mások egyszerűen avar rovásjelekről beszélnek. Én a legrégebben és legjobban ismert írásemlék, a nagyszentmiklósi kincs alapján a továbbiakban nagyszentmiklósi rovásírásként (NR) fogom megnevezni. Az írás szövegeit nem az eredeti jelek nyomdai reprodukálásával mutatom be – a nyomdatechnikai nehézségeken túl ezellen szól az is, hogy a jelek normatív írásmódja ismeretlen, jel és jelvariáns nehezen különíthető el –, hanem a rovásírásos szövegek gyűjteménye számára kidolgozott kétjegyű numerikus kóddal.³

1983-ig az írás kutatását kizárólag a nagyszentmiklósi kincs felirataira kellett alapozni (18 felirat, azonban összesen csak 12 szöveget lehet elkülöníteni, a többi ismétlődés), attól fogva ismerjük a szarvasi feliratot, és ez önmagában szinte pontosan ugyanannyi írott anyagot jelent.⁴ Ma már ezeken túl legalább 7 feliratról tudjuk meglehetősen valószínűséggel állítani, hogy ugyanezzel az írással készültek, és nem 1–2 betűs, inkább monogramnak, rövidítésnek értékelhető, tehát elemzésre alkalmatlan szövegek; ezzel az anyagmennyiség ismét ugyanannyival nőtt,⁵ de még mindig nagyon kevés.

1 A fennmaradt közlések szisztematikus közlését 2020-ban megkíséreltem egy corpusban (Fehér 2020a, No. 058–°110.); a továbbiakban az egyes katalógustételekre a KMRE = *Kárpát-medencei rovásírásos emlékek* rövidítéssel hivatkozom. Az emlékek köre azonban még így sem teljes, mert a mű 2019-ben lezárult anyaggyűjtése óta már jónéhány újabb felirat került elő.

2 Először feltehetőleg Hosszú 2013, 46–52.: *Carpathian Basin Rovash*.

3 Fehér 2020a, 19–23.

4 60, ill. 58 betű. A szarvasi felirat (KMRE 081.) betűinek számára eltérő számítások is léteznek az első megfejtőknél: Róna-Tas 1985, 60 jellel, Vékony 1985, 62 fennmaradt jellel számol.

5 E hét feliraton összesen 55 betű.

Eddigi megfejtési kísérletek

Az írásrendszert sokan egybevetették már a székely rovásírás rendszerével, és ugyanúgy az ótörök írásokkal; egyik esetben sem áll fenn azonban olyan szoros kapcsolat, hogy az a megfejtésben jelentősen segítene. Nyilvánvaló probléma, hogy a teljes betűsört nem ismerjük:⁶ bármikor előkerülhet újabb, eddig nem ismert jel; sajnos fordítva is igaz, egyes jeleket csak egy-egy előfordulásban ismerünk az újabb feliratokról, és ezeknél vitatható, hogy önálló jelek-e vagy ismert jelek variánsai, betűk vagy szám-, esetleg más típusú jelek, rövidebb jel-soroknál akár az is, nem egy ismeretlen ABC-ről van-e szó. (A nagyszentmiklósi feliratokon 13 jelnek van szoros alaki rokonsága a székely jelekkel, az azóta előkerült feliratokon újabb 4 jel, de ebből 3-nak egyetlen előfordulása van. Ez a székely betűsornak kevesebb mint felét teszi ki! Ráadásul egyes azonosságok, úgy tűnik, csak alaki egyezések.⁷) Az eddigi megfejtési kísérletek alapvetően három úton indultak:

1. A székely rovásírás jeleivel való egybevetés útján. Ez mint kiindulópont elfogadható lenne, ha a valószínűsíthető azonosságokat elfogadva a hiányokat kombinatorikus úton ki lehetne tölteni, és a kapott megfejtés koherens; sajnos ez utóbbi feltétel nem teljesül, így az ezen az úton haladó kutatók erőszakolt jel-egyeztetésekkel is próbálkoztak. Ennek az útnak a sikertelensége régóta egyértelmű, tkp. már a XX. század elején világosan megfogalmazta egy amatőr, de józan ésszel rendelkező rovás kutató.⁸ Lényegében ugyanez az eredmény, ha az ótörök írások jeleivel való egybevetéssel próbálkozunk.⁹

6 Göbl – Róna-Tas 1995, 50.

7 A 19 kódú jel a székely [c]-vel azonos, de azt lehetetlen visszavezetni a VIII. századig, hiszen a magyar nyelvben a /c/ fonéma jóval későbbi. (Zelliger 2020, 316. ezt legalábbis a X. századra vitatja, de érvei véleményem szerint nem meggyőzőek.)

8 Tár 1902.

9 Ezen az úton indult el Supka Géza (Supka 1915, Supka 1917), és többé-kevésbé az ő javaslatát ismételve-átdolgozva Franz Altheim (Altheim 1948), tőle függetlenül és egyidőben Mészáros Gyula (Mészáros 1915), azóta mindegyik megfejtés súlyos és indokolt bírálatban részesült: Németh 1918, Schaefer 1925, Harmatta 1950. Az újabb időben Bajcsorov 1989 is ezt az utat követi, olvasata szintén kétségek sorát veti fel.

Elismerve, hogy a NR-nak mind a székely, mind a türk írással megvan a hasonlósága, fontosabbnak látszanak a különbségek, amelyek kizárják, hogy a két-két írásrendszer egymással közvetlen megfeleltethető, illetve olyan szoros genetikai kapcsolatban állna, mint pl. a görög és cirill írás. A székely rovásírás nem leszarmazottja a NR-nak egyszerűen annál az oknál fogva, hogy a NR-sal párhuzamosan a VIII. században használt, már akkor jelentősen különböző jánoshidai típusú írás leszarmazottjának tűnik.¹⁰ A viszonylag sok jelazonosság egy része elemi geometrikus jelekben van (01, 41, 81, 82), ezeknél könnyen lehet egyszerű véletlenről szó, hiszen ezek a jelek a legkülönbözőbb ábécékben használatosak, rendszerint nem azonos hangértékben és eredettel. A fennmaradó, esetleg valóban rokon jelek távolabbi, ősbibb rokonságot vagy kölcsönzést sugallnak: az utóbbira a VII–VIII. században, amikor feltehetőleg egymás mellett éltek, bő lehetőség nyílt. Az ótürk írásokkal való kapcsolat mellett viszonylag kevés egyező vagy hasonló jel szól (az azonosság okairól mondtak itt is érvényesek); ellene több nem biztos, de valószínűsítő érv felhozható. 1) Jelenleg a NR-ban 28 jel használata nagyjából valószínűsíthető,¹¹ ezek közül némelyik nagyon ritkának tűnik. Még ha a későbbiekben újabb ritka jelek azonosíthatók is lesznek, ez a jelsor elégtelennek tűnik arra, hogy az ábécé a türk írástípus egyik fő jellegzetességének, a veláris/palatális más-salhangzó párok meglétének megfeleljen. 2) Nehéz történeti körülményeket rekonstruálni, amelyekben az írás átvétele biztosított lehetne: a VII–VIII. században mindkét írás már ki volt alakulva, a VI. században az avar–türk kapcsolatok éppen elég viharosak voltak ahhoz,¹² hogy ne remélhessünk egy egész írásrendszer mélységű kulturális transzfert. Magyarán egy ilyen írásfejlődésnek olyan régmúlt időben kell gyökereznie, amelyet történeti eszközökkel nem tudunk megfogni. Még ha a kapcsolat igaz is, az azután eltelt időben az egyes jelek formája, hangalakja, a grafotaktikai szabályok mindkét írásban erősen szétfejlődhetnek.

10 Fehér 2019, Fehér 2020b, 117–130. A jánoshidai szöveget ld. KMRE 075.

11 Bár mind Vékony, mind Róna-Tas olvasataiból implicite kiderül, hogy a 22 jelet a 13 alaki variációjának tekintették, Róna-Tas pedig a 43 jelet is a 41 jel variációjának.

12 Vö. *Menandros protector*, frg. 4,2.

2. A szöveg közel-bilingvis elemeit felderítve. Ez a módszer azon a feltételezésen alapul, hogy a nagyszentmiklósi szövegekben szerepelnie kell ugyanannak a névnek/neveknek, amelyek a görög feliratú részekben is megjelennek: BOYHAA, BOYTAOYA,¹³ a legújabb és leghihetőbb olvasat szerint AXTON.¹⁴ Értelemszerűen akik az ótörök nyelvű felirat neveiből indultak ki, ótörök nyelvű olvasatot várnak.¹⁵ Természetesen nem lehetetlen, hogy így eredményre jutunk, az azonban inkább véletlenszerű, hiszen nem állítható, hogy a kincs különböző edényei ugyanannak a tulajdonosnak készültek volna, és egyszerre került volna beléjük név. Csallány „megfejtéseit” ma senki nem veszi komolyan;¹⁶ Németh Gyula olvasatát pedig a szarvasi felirat megtalálása döntötte romba: onnantól, hogy az 58 betűs új szöveg Németh alapján egyáltalán nem volt érthető, világos, hogy a megfejtés hibás. Éppen ezért alakított ki Némethből kiindulva Róna-Tas András egy módosított olvasatot, amelynek – megítélése szerint – már megfelel a szarvasi felirat is.¹⁷ Eközben azonban a közel-bilingvis elem veszett oda, hiszen az új olvasatban már BOYHAA ZOPIAN-nak nincs nyoma. Ez magában nem akadály, Róna-Tas olvasata ma is komolyan veendő, de *in extenso* nem lehet igaz.¹⁸ Eltekintve az íráselméleti bírálattól, amelyben részesült,¹⁹ ezt is az újabb adatok mossák el: a) a szarvasi tűtartó feliratszövegét nem minden szempontból megfelelően tagolta szövegre: az oldalak sorrendje valószínűleg hibás,²⁰ így a szöveg eleje és végpontja így téves, b) az előkerült újabb leletek az ő elmélete szerint olvasva nem tűnnek értelmesnek.²¹

13 21. sz. tábla, ld. KMRE *103.

14 9. sz. és 10. sz. csészék, ld. KMRE 095–096., vö. Vékony 2019.

15 Németh Gyula a 4. sz. korszón olvassa a *Buyla* nevet (Németh 1932, 74.), Csallány 1967, 48. ugyanott *Bolá*, Róna-Tas 1985, 244. *Bočlu* nevet; Németh 1932, 76–77. a 8. sz. tálon *Buyla čaban*, Csallány 1967, 40–43. *Bolá zapan*, Róna-Tas 1985, 243. *Bočlu juban* szavakat.

16 Részben méltatlanul, nem tudományos, hanem személyi okok alapján, vö. Langó 2020, 108., 39. j.; az azonban cáfolhatatlan, hogy a Csallány rekonstruálta szövegek egy lényegében nem létező, kitalált nyelven vannak írva.

17 Róna-Tas 1985.

18 Ezt egyébként senki nem is várta: Róna-Tas maga is már megalkotásakor hangsúlyozta az olvasat kísérleti mivoltát: Róna-Tas 1985, 240., vö. Göbl – Róna-Tas 1995, 44.

19 Szalontai – Károly 2013, 385–386.

20 KMRE 081., Fehér 2020b, 113–116.

21 Természetesen ez az érv is bizonytalan: elképzelhető, hogy pusztán az én kombinációs készségem nem elég a megfejtéshez. Sajnos maga Róna-Tas András az újabb feliratokról eddig

3. Metodikailag szigorúan kombinatorikus úton volna a leghelyesebb megfejteni a szöveget,²² nyelvtani szerkezete alapján, a szöveg számára körülbelül előrejelezhető tartalmat keresve. Ehhez azonban az anyag elégtelen. A jelen mennyiséggel az írás megbízhatóan még csak kétnyelvű vagy egész pontosan ismert tartalmú szöveg esetén fejthető meg. A 180-nál kevesebb ismert betű alapján nyilvánvalóan nem lehet pl. a hangok gyakorisági statisztikáját elkészíteni, a talán 38 elkülöníthető önálló szó (ismétlődésekkel is legfeljebb hatvan esetben) semmiképp nem adja ki a nyelvtani szerkezet jellemző vonásait.

Ilyen alapon működő, komolyan vehető hipotézist eddig Vékony Gábor publikált.²³ A mondott okok miatt azonban 100%-ig ő sem adhatott kombinatorikus megoldást, a kiindulópontul szolgáló betűazonosítást ($y6 = \varrho$) Csallány Dezsőtől vette át.²⁴ A Vékony-féle megfejtésnek van egy ma is alapvető érdeme: először vette számításba a fontos (és utólag nyilvánvaló) lehetőséget, hogy a NR-sal rögzített kevés szöveg *több különböző nyelven* is íródhatott. Ezt elvileg ma is minden próbálkozásnál figyelembe kell vennünk, azonban gyakorlatilag kénytelen vagyok mellőzni: 38 szó esetén még nincs megbízható érv, amelynek alapján egyeseket el lehetne különíteni közülük mint más nyelvből származókat. Annak a tudatában kell dolgoznunk, hogy ha a szövegeink jelentős arányban többnyelvűek, megfejtési kísérletünk (szerencsés véletlen híján) kudarcra van ítélve.

---

nem publikálta álláspontját, így nem tudjuk, ő lát-e továbblépési lehetőséget elméletéhez. Károly László (Szalontai – Károly 2013, Szalontai – Benedek – Károly 2014) a kiskundorozsmai íjcsontpár épen maradt feléről publikált egy olvasatot (Róna-Tas olvasatának bírálatával), amelyben úgy tűnik, nagyjából követi Róna-Tas elméletét; azonban az olvasatnak csak az első három betűjére van megfejtési javaslata, és abból az egyik (az 55 = G azonosítás) saját javaslatnak látszik, az eredeti elméletből nem következik.

- 22 Ezt mondta ki már Thomsen 1917, éppen ezért tekintve megfejthetetlennek az írást; Vékony 1987, 34. éppen ellenkezőleg, ezt tartja a megfejtés egyedüli reális lehetőségének.
- 23 Vékony 1985, Vékony 1987, 56–73. Leírása szerint azonban a hipotézis érdemi része a szarvasi lelet előkerülésénél korábbi: Vékony 1985, 155. és Vékony 1987, 75.
- 24 Vékony 1987, 37.; Csallány 1967, 49. (Vékony tévesen Csallány 1968, 47. formájában idézi, és állítása szerint Csallány megfejtése nem saját, hanem apjától vette át. Ez az általa megadott szövegből nem következik, talán személyes közlés. Csallány egyébként a betű hangértékét a mai szláv nyelvekben továbbfejlődött formájában *u*-nak adja meg.)

Az mindenesetre bizonyítható, hogy Vékony olvasata eredeti formájában nem igaz. A szarvasin kívül néhány egyéb feliratot is megpróbált ezzel értelmezni (az összes ma ismert természetesen még az ő idejében nem volt elérhető), de minden esetben a betűalakok kissé önkényes értelmezésével jött ki eredmény. A szarvasi tűtartó olvasatát tarthatatlanná teszi az a körülmény, hogy a) ő sem jól határozta meg az oldalsorrendet, b) a (nála 2., valójában) utolsó sor végén a teljesen sima felületen még több betűt feltételezett, amelyeket beleértelmezett az olvasatába, c) amellet, hogy a keskeny betűs oldalak végén lévő betűk valódi alakjáról való nézetem az övétől eltér, egyértelmű, hogy több helyen betűk rövid függőleges szárát szóköztagoló jelnek értelmezte (2. old. 6., 8., 4. old. 8. jel).²⁵

Így tehát azt kell mondanunk, a NR-nak eddig egyetlen tudományos szemléletű megfejtési kísérlete sem volt sikeres. Ebben a helyzetben, bár néhány új felirat az utóbbi években előkerült,²⁶ az egyetlen reális útnak tűnik szigorúan kombinatorikus úton új megoldást keresni, tudván, hogy az anyag elégtelensége miatt teljes olvasatot felállítani szinte biztosan nem lesz módunkban, csak részeredményeket elérni.

Ennek szükséges előfeltétele (a betűkre és szavakra jól elkülönített szövegkorpusz létrehozásán túl) az, hogy a szövegek tartalmára a lehető legpontosabb előrejelzésünk legyen. Ebben szerencsére az összes fennmaradt szöveg instrumentum domesticum-felirat volta segítségünkre van, feltehetőleg az anyag legnagyobb része szorosan összefügg a felirathordozó funkciójával. Az egy-két betűs feliratokat az elemzésből célszerű kihagyni, mivel a) esetleg több írásrendszerbe is el lehet helyezni őket, tehát NR voltuk vitatható lehet, b) jelzések, rövidítések, monogramok várhatók, amelyeknek nyelvtani szerkezete megállapíthatatlan; egy részük talán nem is betű, hanem tamga.

25 Harmatta János csak egy részleges megfejtési javaslatot publikált (Harmatta 1990, 256–258.), amelyet ezért egészében nehéz értékelni, de látnivalóan ugyanebben a pontban alapvetően hibázott: számos betűelemet szótagolóként értett. Egyébként Harmatta más hasonló írású feliratoknál azon a nézeten volt, hogy a türk írás alapján kell kiolvasni (Harmatta 1984, Harmatta 1985/86a, Harmatta 1985/86b), megfejtései mindig alak-összehasonlításon alapulnak, kombinatorikus módszertan nélkül.

26 Szarvas 2. (KMRE 078. – ennek első közlése ugyan 1992-es, Juhász 1992, 379–382., azonban sem Harmatta, sem más lényegében nem vett róla tudomást, és nincs ismert olvasata), Kaposvár-40. órház (KMRE 0751).

A jelenlegi szövegállomány és betűkészlet

Az elemzéshez jelen pillanatban felhasználható feliratok köre szűk: kilenc több jelből álló, tartalmasnak ígérkező feliratot ismerünk különböző tárgyakon (ebből csak nyolc használható fel²⁷), illetve a nagyszentmiklósi kincs tizenkét feliratát, de ebből tíz a karcolt, nem nyilvános szöveg, amelynek a tartalmára csak bizonytalan előrejelzésünk lehet, és két kivétellel²⁸ szinte biztosan nem mutat mondatszerkezetet. A következő szövegekről van szó:

I. (Szarvas 1. felirat, KMRE 081.)

⊗ ◦ 98 07 60 41 ,87 01 ,87 ◦ 98 41 98 X X [◦?] 01 88 y2 07 43 88?
 ,87 ⁰¹/₂₀ ◦ 01 ,87 20 60 41 82 11 14 [◦?] 41 19 13? 41 98 01 82 88 98^{29*} 88
 83 ,87 13? ◦ 01 ◦ 01 81 43' [◦?] 01 61 82 ◦ ,87^{30*} 88
 07 88 01 14 ◦ 82 01 14' ◦

II. (Kiskundorozsma 1–2. felirat, KMRE 079–080.)

83 07 y2 [◦?] 01 07 82 88 60 || [- - -] 41 44 60

III. (Környe 1. felirat, KMRE 059.)

13' 41 83? 01? 60 81 [◦?] 81? 07? 01 81 42 60 ◦ III

IV. (Kaposvár, KMRE 075¹)

⁰¹/₀₆? [[19]] 41 ◦ 07 ¹¹/₀₁ 01 ◦ ⁰¹/_{14'} 08? 01

V. (Budapest-Fehérvári út, KMRE 077.)

43' 20 01 22 13 19

VI. (Szarvas 2. felirat, KMRE 078.)

88 70? 41' 19 01? 88 41' 83

VII. (Csepel-Háros, KMRE 065.)

81 43' 88 19 01 ◦ 01 v. fejjel lefelé ⁰¹/₈₁ ◦ 01 20? 88 43

27 A jánoshidai 2. felirat (KMRE 076., első közlése: Harmatta 1985/86a, 57–58.) lecsizolt eredeti feliratából ugyan 6 jel nyomai fennmaradtak, de nem egybefüggően, ezek biztosan nem adnak ki szót.

28 A 6. edény karcolt felirata és a 23. edény kétszavas felirata.

29 Vagy: 01^98?

30 Vagy 01, esetleg 08?

VIII. (Nagyszentmiklós 8. edény, poncolt felirat, KMRE 094.)

07 85 88 60 ◦ 11 60 07 81 ◦ 11 60 98 30 ,87 ◦ 41 82

IX. Nagyszentmiklós 9–10., 17., 22–23. edények, poncolt felirat, KMRE 095–096., 100–102.)

83 45 98 ,27 ◦ 11 60 85 41

X. (Nagyszentmiklós, karcolt feliratok)

a) 6. edény: 01 60 68 01 45 61 ◦ 07 11

b) 3., 4. edény: 07 85 88 60

c) 5. edény: 67 ,87 61 01

d) 5. edény: 88 07 43

e) 6. edény: 07 60 82 y6

f) 6. edény: 60 13 30

g) 9. edény: 83 60 07 41

h) 15., 16. edény: 07 60 13 98 16'

i) 23. edény: 07 60 82 y6 ◦ 07 22 88 ,87

j) 11. edény: 01 67

Először is a feliratok egyneműségét kell megvizsgálni. A nagyszentmiklói feliratokon a szavak átlagos hossza 3,78, a szavakra tagolható³¹ rövidebb feliratokon 3,9–4,1. Ez meglehetősen közeli érték, és azt sugallja, hogy vagy tipikusan rövid szavakat használó és bizonyára nem agglutináló nyelvről van szó (a későbbiekben ki fog derülni, hogy ez a feltétel nem teljesül, az agglutináció nyomai észlelhetők), vagy a magánhangzók jelentős részben nincsenek kiírva. Meglepő ezzel szemben az erős eltérés a szarvasi feliraton, amelyen az átlag szóhossz 4,38.³² Mielőtt ebből messzemenő következtetést vonnánk le, feltűnő, hogy ez a 2. sor extrém hosszú szavainak eredménye; jogos gondolat, hogy a nagyon kis jeltávolsággal és keskeny jelekkel írt 2. sorban legalább egy, inkább két szóközt kihagytak. E feltételezéssel az átlag szóhossz 3,8 lesz, szinte pon-

31 A szarvasi 2. felirat (KMRE 078.) tagolása nem megoldott, ezért ebből a szempontból ki kell hagyni az elemzésből.

32 A legelső, különálló jelet nem számítva, amely nem betűjelnek tűnik, hanem összetettebb szimbólumnak.

tosan egyező a nagyszentmiklósi értékkel. Ebből bizonytalanul, de arra lehet következtetni, hogy legalábbis a két fő emlék rendszerszerűen ugyanazon a nyelven íródott.³³

Az egyes jelek gyakoriságáról is lehet valami sejtésünk, bár a teljes jelsor nem biztos, hogy ismert: 26 biztos betű mellett két, 1–1 tartalmas feliratról ismert jel kétesnek mondható. Ezek az alábbi gyakorisági sorrendbe rendezhetők:

Jel	Esetszám	Jel	Esetszám	Jel	Esetszám
01*	20-23	11*	5-6	30	2
60*	17	81*	5	22	2
07*	16	19	4-5	45	2
88*	13	43*	4	67*	2
41/41'*	13	68/y2	3-4	y6	2
,87	8	14/14'	3	,27	1
82*	7	61	3	? 08	1
13/13'*	6	85	3	? 70'	1
83*	6	20	2-3	azonosíthatatlan	2
98*	6	42/44	2-3		

(A *-gal jelölt betűk szó elei helyzetben is állnak.)

A szövegek tartalmi elemei

A legtöbb felirat tartalmára a tárgy funkciója és párhuzamok alapján lehet bizonyos előrejelzésünk, amely a hosszabb feliratok esetén odáig megy, hogy lehetséges mondszerkezetet is azonosíthatunk.

Természetesen a legtöbbet a szarvasi I. feliratról mondhatunk. Az eddigi olvasati kísérletekkel tkp. összhangban, a fellelhető párhuzamok alapján is,³⁴ szinte

33 Ugyanakkor teljesen nem zárja ki, hogy a nagyszentmiklósi kincs rövid és mondattanilag nem értékelhető karcai közt legyen eltérő nyelvű, mint azt Vékony Gábor feltételezi.

34 Fehér 2020b, 112. (vö. KMRE 075., 075¹, °110.), illetve egy közöletlen darab Tolna-Mözséről (Novotnik Ádámmal készülünk közölni).

biztosra vehető, hogy itt egy apotropaikus szövegről van szó, amelynél hosszúsága, tartalma, tagolódása alapján erős a valószínűsége, hogy szabályozott gondolatritmusa van, tehát tkp. vers.³⁵ Az első három sor azonos végződése alapján a ritmusképlet A – A – A^{rövid} – B; a három A sorra a jóval rövidebb B sor egyfajta konklúzióval vagy csattanóval felel. A sorok szintaxisa is jellemző: az A sorok mindegyike legalább négy (a 2. és 3. esetleg öt?) egységből áll, s az utolsó szó azonos végződése miatt valószínű, hogy a mondatrészek sorrendje hasonló; a B viszont csak két párhuzamos (azonos ragozású?) egységből, tehát egy halmozott rövid mondatnak vagy mondatrésznek tűnik. Az A sorok tehát valószínűleg teljes mondatok, a B csak akkor, ha önálló állítmány (az apotropaikus jelleg miatt ez esetben valószínűleg felszólítás). Ha nem önálló mondat, akkor a felszólító tartalom az A sorok állítmányaiban mindenképp jelen van, de egyébként is elég valószínű.

Négyféle tipikus szerkezetet is elképzelhetünk mind az A, mind a B sorokra:

A³⁶ 1. FN^{voc} IGE^{impt} [MN?] FN^{acc/lat/illat/abl} 37

2. FN^{voc} IGE^{impt} FN^{acc} FN^{lat/illat/dat/abl}

3. IGE^{imptS/3} FN^{nom.birtok} FN^{gen} [v. FN^{gen} FN^{nom.birtok}] FN^{acc/lat/illat/abl}

4. IGE^{imptS/3} FN^{nom} FN^{acc} FN^{lat/illat/dat/abl}

B 1a. IGE^{impt} IGE^{impt} 1b. IGE^{imptS/3} IGE^{imptS/3}

2. FN^{S/1birtok} FN^{S/1birtok}

3. FN^{voc} FN^{voc}

Ha többet nem is, ez annyit mindenképp enged sejtetni, hogy a 14/14' jel (vagy a 01 14/14' sorozat) három nyelvtani végződés valamelyike (erősíti ezt, hogy a 2. sorban is van szóvégen, és elképzelhető ugyanaz a mondattani funkció), a 88 jel pedig egy főnévi függő eset ragja.

Elfogadhatóan pontos előrejelzésünk lehet a kiskundorozsmai feliratokra (II.) is: ezek egy íjcsontpár feliratai, s többféle tartalma is lehet a szövegnek.

35 Vékony 1985, 166. is feltételezte a szöveg ritmikus voltát, ezt részletesen nem írja le, de értelmezéséből implicite (Róna-Tastól és tölem eltérően) A – B – A – B típusú gondolatritmus következik.

36 Természetesen a mondaton belüli mondatrész-sorrend elég variabilis, azt azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy a felszólító ige vagy a megszólítás kerül a mondat élére.

37 Elméletben szinte bármilyen határozó elképzelhető, itt csupán a tipikus szituációban legvalószínűbbeket soroljuk fel.

Az itt is fennálló apotropaikus ige mellett (harci fegyverről lévén szó) támadó mágikus ige is elképzelhető, de a tulajdonosát dicsőítő, sőt a tulajdonlást jelző mondat is, hiszen a tárgyak mindenképp értéket jelentettek. A két íjcsont felirata véleményem szerint csak egységben értelmezhető; ebből az következik, hogy a két felirat párhuzamos gondolitritmusa valószínű (A || A). Jelenleg az egyik felirat csonka, csak a végét alkotó három betű van meg, de ha gondolatmenetünk helyes, valaha ez is kétszavas mondat lehetett; a két mondat szerkezetére a tartalom alapján három variáció is lehet:

1. IGE^{imptS/2?S/3?} FN^{acc} || IGE^{imptS/2?S/3?} FN^{acc}
2. FN^{nom} IGE^{indS/3} || FN^{nom} IGE^{indS/3}
3. FN^{gen} FN^{S/3birtok} || FN^{gen} FN^{S/3birtok} (vagy fordított szórendben)³⁸

Alátámasztja ezt a rekonstrukciót, hogy mindkét szöveg 60 jellel végződik, és eszerint szintén grammatikai végződéssel van dolgunk, de akár négy funkció is elképzelhető.

Rokon szerkezetet várunk a III. feliraton (környei 1. íjvég) is, hiszen a tárgy funkciója ugyanaz, viszont itt nincs párhuzamos szerkesztés: egyetlen kétszavas mondatot látunk, viszonylag hosszú szavakkal. A szerkezet tehát a II. szöveg egyik felének lehet a megfelelője (esetleg a 2. íjvég két magányos jele a párhuzamot egy-egy betűre rövidítve közli?):

1. IGE^{imptS/2?S/3?} FN^{acc}
2. FN^{nom} IGE^{indS/3}
3. FN^{gen} FN^{S/3birtok} (vagy fordított szórendben)

Erősen alátámasztja ezt a 2. szó ugyanolyan 60 végződése!

Az eddig legpontosabb tartalmi párhuzama³⁹ a IV. feliratnak van, ez alapján ennek a szövege egy a tűtartóra karcolt kis emberalakú démonhoz intézett apotropaikus felszólítás.⁴⁰ Sajnálatos módon a jelek alakja ezen a tárgyon a legbizonytalanabb, de mindenképpen három szó valószínűsíthető, amelyeknek tartalma ezek szerint a következő lehet:

38 Mivel a nyelvet egyelőre nem tudjuk meghatározni, bizonytalan a birtokos szerkezet tipikus szórendje is, de az is, vajon a birtokoson jelezte-e genitivusrag a szerkezetet, vagy a birtokon személyjel.

39 Jánoshida (KMRE 075.).

40 Fehér 2020b 118., 126–128.

1. FN^{voc} IGE^{imptS/2} FN^{acc}

2. IGE^{imptS/2} FN^{acc.birtok} FN^{gen} (vagy FN^{gen} FN^{acc.birtok})

Ugyanakkor a két azonos 01 szöveg megnehezíti az értelmezést: 01 eszerint különböző nyelvtani funkciókban is elképzelhető végződés? Vagy csak rosszul olvassuk az alig látható apró betűket?

Sajnos a többi rövid felirat tartalmára jóval kevésbé tudunk következtetni. A Fehérvári úti kis *tessera*-felirat (V.) jósolhatatlan; a szarvasi szíjvégfelirat (VI.) funkciója hasonló lehet az íjcsontokéhoz (bár támadó mágikus ige itt kevésbé várható), de lehet egy puszta tulajdonosnév is, viszont sajnos nem tudjuk szavakra bontani;⁴¹ a VII. feliratra (Csepel-Háros) ugyanez mondható, ez legalábbis látszólag két szóra oszlik, csak épp nem egyértelmű, hogyan olvassuk: fejjel lefelé fordítva is azonosítható betűket ad ki.

A nagyszentmiklósi feliratokra rátérve, ezeknek a tartalmi analízise nehezebb; a karcolt feliratok többsége egyetlen szó, amely leginkább anyagnév vagy mennyiségi jelzés lehet (utasítás, tehát felszólító mód kevésbé valószínű, s ennek ellentmond az is, hogy a végződésük teljesen eltérő, kivéve a Xb 60 végződését). Feltehető, hogy ezeknek a többsége nem ragozott alakú, egyedül a Xb tűnik ragozott főnévnek. A két kétszavas (Xa, Xi) tartalma pedig meszszenenően bizonytalan, számos variációt el tudok képzelni (pl. FN^{nom} FN^{dat}, FN^{birtok} FN^{gen} [vagy fordítva], FN Számn [vagy fordítva], IGE^{impt} FN^{acc/dat/lat/illat}). Egyedül a Xi 2. szavának végződése ismert más feliratról, az I. 1. sor alapján a birtokos vagy birtokjeles és az imperativusi magyarázatnak is megvan a realitása: mindenesetre a ,87 jel valószínűleg e három érték közül valamelyikre szolgál.

Végül a két poncolt nagyszentmiklósi felirat szinte biztosan a tulajdonosra vonatkozik, azonban nagyon különböző összefüggésekben: lehet magasztaló vagy a tulajdonlást kifejező, esetleg evés-ivásra buzdító szöveg. A VIII. felirat közepén a két azonos 11 60- szókezdet *figura etymologicát* sejtet, ez leszűkíti a lehetőségeket:

41 Ráadásul a 41' jel alakja miatt azt a lehetőséget is meg kell fontolnunk, hogy ezt a feliratot esetleg tükörben kell olvasnunk. Ez utóbbi esetben a jellemzőnek gondolt 88 főnévi ragvégződés kerül a végére.

1. FN^{voc/acc} IGE^{impt} IGE^{part} (vagy fordított sorrend) FN^{acc/voc}
2. FN^{nom/acc} IGE^{indS/3} IGE^{part} (vagy fordított sorrend) FN^{acc/nom}
3. FN^{nom?} IGE^{impt?} FN^{acc} [belső tárgy] (vagy fordított sorrend) FN[?]
4. IGE^{impt}/FN^{voc?} FN^{birtok/gen} FN^{gen/birtok} X

Az utolsó változat mindenesetre nagyon szűk fogalmi körben képzelhető el. A harmadik szó ,87 végződése a 3. magyarázatot egyenes sorrendben elég valószínűtlenné teszi, az imperativusi és birtokos szerkezeti magyarázathoz viszont illik; mivel az első szó ismét 60 végződésű, valószínűleg nem alanyeset, így az 1–2. változathoz a FN^{acc} IGE^{part} IGE^{impt/indS/3} FN^{nom/voc} lehetőség a hihető.

A IX. felirat két szava ugyanebben a tartalmi körben maradván sajnos túlzottan tág magyarázati lehetőségeket enged meg: 1. FN^{birtok} FN^{gen} (vagy fordítva), 2. FN^{acc} FN^{dat} (vagy fordítva), 3. FN^{voc} IGE^{impt} (vagy fordítva), 4. IGE^{impt} FN^{acc/instr/?határozó}. Sajnos jellemző szóvégzések sincsenek; egyedül a III. feliraton van még 41 vég, de ott szép eséllyel nem ragozott alak.

Azonosítható grammatikai funkciók

Az eddigi adatokból tehát egyértelmű, hogy a használt nyelv viszonylag széles körben jól azonosítható (a jelenleg láthatók esetében egybetűs) végződéseket társít egyes mondattani funkciókhoz. Ennek alapján egy agglutináló nyelv képe rajzolódik ki.⁴² Tekintsük meg az ismert szavak végződéseit, és vizsgáljuk meg, melyiknél rajzolódik ki valószínű vagy biztos funkció (egybetűs szavakat a vizsgálatból kihagyva).

42 Ez természetesen még inkább csak munkahipotézis: az eddigi anyag minden bizonnyal szűk ahhoz, hogy egy esetleges flexiós rendszert észre tudjunk venni. Óvatosan úgy fogalmazhatunk: jelenleg nincs adatunk flexió meglétére. Izoláló nyelvtípus viszont gyakorlatilag kizárható.

Jel	Előfordulás kólon végén	Előfordulás szó végén	Esetszám	Lehetséges funkció
-60	II III	II VIII Xb	5	Acc. , (S/3, birtok/birtokos)
-01	IV	I,2? IV VII? Xc	3–5	eltérő funkciók?
-88	I,1 I,2 I,3		3	határozó , (Acc.)
-01 14/14'	I,4	I,2 I,4	3	impt., Voc/Nom., S/1 birtok
-,87	Xi	I,1 VIII	3	impt., birtok/birtokos
-41	IX	IV Xg	3	határozó, Voc., (impt., birtok/birtokos)
-81		III VIII	2	igenévi , (impt., Nom., birtok/birtokos)
-82	VIII	I,3	2	(impt., birtok/birtokos, Acc.)
-y6		Xe Xi	2	?
-43/43'	VII?	Xd	1–2	?
-11	Xa		1	Nom., (impt., birtok/birtokos)
-13		I,3?		
-16'		Xh		
-19		V		
-,27		IX		
-30		Xf		
-61		Xa		
-67		Xj		
-83		VI		
-y2		II		

Először is negyven azonosítható szóban kilenc egyszeri, nem is sejthető funkciójú végződés szerepel (egy részük feltehetőleg nem is ragozott alak), a fonémáknak látnivalóan nagyobb része elképzelhető szóvégi helyzetben. Ez önmagában valószínűsíti, hogy nem indoeurópai nyelvről van szó.⁴³ A végzések közül a leggyakoribb a -60 jel, amely három feliraton is egybehangzó gyanú

43 Mindenképpen evidensen kizárhatók a görög, a latin és kialakuló utódnnyelvei; ószláv is csak akkor lenne lehetséges, ha feltennők, hogy a ѣ és ѡ nincs kiírva. Ez a közel azonos korban feltalált glagolica és cirill írásmódja alapján és abból kiindulva, hogy a türk típusú írások a szóvégi magánhangzót mindig jelölni szokták (Szalontai – Károly 2013, 384.) meg lehetőszen valószínűtlen feltételezés volna.

szerint lehet accusativusrag: ez a gyakoriságát is megmagyarázza, s legalább a VIII. feliraton messze a legvalószínűbb magyarázat. Mármost ha nem indoeurópai nyelvről beszélünk különböző declinációkkal, akkor nem túl valószínű, hogy más accusativusjellel is számolnunk kell, így a szintén gyakori -88 jel bizonyosra vehető, hogy valamilyen határozórag. Viszont a harmadik jellemző végződés, a -01 jel úgy tűnik, nem mindig azonos funkcióban van. Egyértelmű ez a IV. feliraton; a Xc feliratban jó eséllyel anyagnév vagy mennyiségi meghatározás, ez esetben akár nominativus is lehet, s ez a VII. feliraton (ha egyáltalán helyesen olvassuk ezt szóvégi jelnek) is reális eshetőség. A IV. feliraton viszont aligha nominativus. Így tehát ezt nem tekinthetjük jellemző ragvégződésnek, valószínűleg több, részben ragtalan nyelvtani funkcióban elképzelhető, s a legegyszerűbb feltételezés, hogy a nominativusi végződés ebben az írásban nem volt külön jellel jelölve.

Számos jelnél felbukkan a lehetőség, hogy imperativusnak vagy birtok/birtokos jelzésének tekintsük. Ezeknek a kifejezésére persze könnyen szolgálhatott különböző körülmények közt több fonéma is, ezért ezek nem egymást kizáró lehetőségek; mindenesetre a legnagyobb valószínűséggel a ,87 és (01) 14 jelnél vethetők fel. Kisebb a valószínűsége, hogy a 82 jelet értelmezzük így, csakhogy itt nincs más okkal felvethető megoldás (az accusativusi értelmezést a 60 jel teszi valószínűtlenné); a 41 jel pedig jól értelmezhető másként, akár több szerepben is; semmiképp nincs akadálya, hogy ezt egy a -88 jeltől különböző értékű határozónak értsük. A -81 jel a VIII. szöveg szerkezete alapján legvalószínűbben valamilyen igenévi végződés, s ennek nincs akadálya a III. szövegben sem, hiszen láthatólag igei vonzata van; pontosabb meghatározásához azonban nincs eszközünk.

Természetesen ezek az adatok még nem elegendők ahhoz, hogy véglegesen nyelvhez kössék a szövegeket. A két legismertebb elképzelés – tehát hogy a nagy részük törökös vagy ómagyar nyelven hangzik – egyformán alkalmas lehet arra, hogy az eddigi adatokhoz illesszük.⁴⁴ Semmi akadálya akár egy egybetűs ha-

44 A magyar esetén (nem túl erős) ellenérv, hogy a nominativus nem tűnik egységes végződésűnek, bár a szövegek keletkezésekor többségében hangzani kellett a szóvégi sorvadó magánhangzónak. Egyrészt ez nem minden esetben igaz (a Bíborbanszületett adatai [DAI

tározói, accusativusi vagy imperativusi rag feltételezésének, az utóbbi kettő kiválóan egyeznek a jánoshidai túrtartó magyar olvasata⁴⁵ által meghatározott nyelvallappal is. A kérdést nyilván az döntené el, ha ezekhez a végzésekhez hangtestet tudnánk társítani, ez azonban bilingvis szöveg vagy azonosítható tulajdonnév híján, a jelen adatmennyiséggel nem tűnik megvalósíthatónak. Természetesen megpróbálhatjuk (sőt kötelességünk megpróbálni) az eddigi olvasatok hangértékeit egybevetni a funkciókkal.

Jel	Funkció	Olvasatok					
		Vékony	Róna-Tas	Supka	Németh	Mészáros	Csallány
60	Acc.?	d	o/u	u	a	o/u	a
88	határozó?	š	l	χ/γ	l	γ	l'
,87	impt.? birtok/-os?	i/i	r ²	n ¹	z	p	j ¹ /i ²
(01)14	impt.? birtok? Voc?	(s) l	(s)un	—	—	—	—
41	határozó?	γ	q	ö/ü	q	ö/ü	k ¹

Ez azonban csak a feltehető határozóragoknál mutat a szóba jöhető nyelvekkel egyezést – dehát határozórag annyiféle lehet, hogy ez akár véletlenül is előállhatott.

Végezetül persze megpróbálhatjuk a székely rovásírással kétségtelen létező hasonlóságokat is egybevetni a funkciókkal: ez a 14 és 60 jelnél nem vizsgálható (nincs székely analógia), a 41 esetében hibásnak tűnik. Nem lehetetlen azonban a 88 jelnél, amelynek székely [ly] ejtése régebbi [l]-re mehet vissza, és ez összefügghet határozóraggal, illetve a ,87-nél is, amely a székely [i/j] formai párhuzama lehet, és egy potenciális magyar értelmezés esetén világos lenne ennek az imperativusi szerepe.⁴⁶ (Lehet-e két betű közös a két írásban, ha pl. a 41

40.: Γενάχ, 'Ιέλεχ, 'Εζέλεχ] és a XI. századi szórványok alapján is világos, hogy a szóvégi -y után már teljesen eltűnt a magánhangzó, s számíthatunk főleg török eredetű szavakra is, amelyek soha fel nem vették), másrészt éppen ha előrehaladott sorvadás állapotában volt, az ok lehetett arra is, hogy az általános grafotaktikai szabállyal szemben ne írják külön ki.

45 Fehér 2020b, 131–132.

46 Talán Csallány Dezső ezt ismerte fel, amikor j¹/i² hangértéket adott a jelnek.

világosan eltérő? Lehet, éspedig nagyon egyszerűen: mivel a két írás huzamosabb ideig élhetett egymás mellett, néhány betű kölcsönzése egyikből a másikba megtörténhetett, még csak nem is tudhatjuk, melyik irányba.) Két betű azonban még nem elégséges kiindulópont egy hipotézis felállításához, az ismeretlen rész kiolvasásához még kevésbé, s a többi székely rovásjelhez többé-kevésbé hasonló, ám végződésésként nem azonosítható betűt is bevetve, azokat „rovásul” olvasva nem jutunk értelmes szöveghez.

Az eddigi szövegekörpusz tehát arra elegendő, hogy a nyelv néhány alapvető nyelvtani jellegzetességét tisztázzuk: ezeknek alapján egy agglutináló nyelv képe rajzolódik ki a feliratokból; még nem merült fel kizáró ellenérv, amely elképzelhetlenné tenne akár egy magyar nyelvű megfejtést. Valódi továbblépés a körpusz jelentős bővülésével vagy az első kétnyelvű szöveg előkerülésével lesz elérhető.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Altheim 1948.** Franz Altheim: *Hunnische Runen*. Niemeyer, Halle, 1948.
- Bajcsorov 1989.** Сосланбек Якубович Байчоров: Древнетюркские рунические памятники Европы. Ставрополь, 1989.
- Csallány 1967.** Csallány Dezső: A nagyszentmiklói aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere. A *Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, 10. (1967) 31–84.
- Fehér 2019.** Fehér Bence: Egy avar kori rovásírásos felirat Aquincum–Szőlő utcából: az ószláv nyelv korai emléke. *Studia Epigraphica Pannonica*, 10. (2019) 16–22.
- Fehér 2020a.** Fehér Bence: *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye I. kötet. Korai emlékek (1599 előtt) és kései feliratos emlékek*. MKI, Budapest, 2020.
- Fehér 2020b.** Fehér Bence: Legősibb nyelvemlékeink? Bajelhárító alakok és rovásfeliratok avarkori tűtartókon. In: Berta Péter – Vizi László Tamás (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2019*. MKI, Budapest, 2020. 111–141., 577–579.
- Göbl – Róna-Tas 1995.** Robert Göbl – András Róna-Tas: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós. Eine paläographische Dokumentation*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 240., Wien, 1995.
- Harmatta 1950.** János Harmatta: Franz Altheim: *Hunnische Runen* [recenzió]. *Archaeologiai Értesítő*, 77. (1950) 59–60.
- Harmatta 1984.** Harmatta János: A környei avarkori rovásírásos felirat. *Antik Tanulmányok*, 31. (1984) 100–133.
- Harmatta 1985/86a.** Harmatta János: Avar rovásírásos tárgyfeliratok. *Antik Tanulmányok*, 32. (1985/86) 57–72.
- Harmatta 1985/86b.** Harmatta János: Újabb avar rovásírásos tárgyfeliratok. *Antik Tanulmányok*, 32. (1985/86) 212–226.
- Harmatta 1990.** Harmatta János: A magyarság őstörténete. *Magyar Tudomány*, 3. (1990) 243–261.
- Hosszú 2011.** Gábor Hosszú: *Heritage of Scribes. The Relation of Rovas Scripts*

- to *Eurasian Writing Systems*. Rovas Foundation, Budapest, 2011.
- Juhász 1992.** Juhász Irén: Újabb rovásírásos emlék Szarvasról. In: Sándor Klára (szerk.): *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged, 1992. 15–19.
- Langó 2020.** Langó Péter: Rovásjelek vagy a keresztény térítés emlékei? In: Fehér Bence – Ferenczi Gábor (szerk.): *Ősi írásaink*. MKI, Budapest, 2020. 99–126.
- Mészáros 1915.** Mészáros Gyula: A nagyszentmiklósi kincs rovásos feliratainak megfejtése. *Ethnographia*, 26. (NS 11.) (1915) 1–21.
- Németh 1918.** Németh Gyula: A nagyszentmiklósi kincs körül. *Turán* 3. (1918) 265–267., 325–329.
- Németh 1932.** Németh Gyula: A nagyszentmiklósi kincs feliratai. *Magyar Nyelv*, 28. (1932) 2. sz. 65–84.
- Róna-Tas 1985.** Róna-Tas András: A szarvasi tűtartó felirata. *Nyelvtudományi Közlemények*, 87. (1985) 225–248.
- Schaeder 1925.** Hans Heinrich Schaeder: Zur Beschriftung des Schatzfundes von Nagy-Szent-Miklós. *Ungarische Jahrbücher*, 5. (1925) 447–454.
- Supka 1915.** Supka Géza: A nagyszentmiklósi kincs revíziója I. *Archaeologiai Értesítő*, 35. (1915) 50–64.
- Supka 1917.** Supka Géza: A nagyszentmiklósi kincs revíziója II. *Archaeologiai Értesítő*, 37. (1917) 8–86.
- Szalontai – Benedek – Károly 2014.** Szalontai Csaba – Benedek András – Károly László: A Kiskundorozsma Kettőshatár úti II. avar temető 434. sírja. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, NS 1. (2014) 163–227.
- Szalontai – Károly 2013.** Csaba Szalontai – László, Károly: Runiform fragments of the late Avar period from Hungary. *Acta Orientalia*, 66. (2013) 4. sz. 365–396. <https://doi.org/10.1556/AOrient.66.2013.4.1>
- Tar 1902.** Tar Mihály megfejtései. *Magyar Szó*, 3/292. (1902.12.11.) 11.
- Thomsen 1917.** Vilhelm Thomsen: Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós (Hongrie). *Historisk-filologiske Meddelelser of det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*, I.1. (1917) 1–28.
- Vékony 1985.** Vékony Gábor: Késő népvándorláskori rovásfeliratok. *Életünk*, 22. (1985) 71–84., 147–169.

- Vékony 1987.** Vékony Gábor: *Késő-népvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. Életünk Szerkesztősége – Magyar Írók Szövetsége Nyugat-Magyarországi Csoportja, Szombathely, 1987.
- Vékony 2019.** Vékony Gábor: A nagyszentmiklósi kincs történeti értékeléséhez. In: Fehér Bence – Ferenczi Gábor (szerk.): *Ósi írásaink*. MKI, Budapest 2020, 289–308.
- Zelliger 2020.** Zelliger Erzsébet: Hangtörténet és rovásábécé. In: Fehér Bence – Ferenczi Gábor (szerk.): *Ósi írásaink*. MKI, Budapest 2020, 309–326.

